

8

GLIDANDE EXTREMER

ATT KUNNA VISA UPP ett lugnt och balanserat beteende verkar som de föregående kapitlen indikerat ha varit ett absolut villkor för att bli utskrivna från sinnessjukhus, också för patienter som diagnostiserats som psykopater. För just psykopater låg dock samtidigt ett dilemma i att visa upp alltför stort lugn. Och kanske särskilt så för dem som omhändertagits till följd av brott, då kriminalitet i den mån den sågs som en konstitutiv störning ofta antogs manifesteras sig i ett särskilt kallt och manipulativt beteende.

Som jag visat var en stor majoritet av de psykopatklassade patienter som skrev till nämnden just sådana som hamnat inom sinnessjukvården till följd av någon typ av brott, även om psykopati i teorin var ett betydligt bredare begrepp än så. Den genomsnittliga kriminalpatienten med psykopatidiagnos befann sig emellertid långt ifrån senare dagars seriemördarstereotyp. I de flesta fall handlade det om snabbare, blottare, homosexuella män eller folk som hamnat i bråk med polisen, åtminstone om man ska utgå från dem som skrev till Sinnessjuknämnden. Dock fanns, som statistik och register visar, också en och annan mördare bland de psykopatklassade patienter som skrev till Sinnessjuknämnden.

I detta kapitel ska jag se närmare på ett par sådana fall. Som sagt handlar det om undantagsfall, som inte kan användas för att illustrera något genomsnitt. Däremot kan de vara av intresse för att undersöka hur psykiatri och kontrollmyndigheter kunde betrakta och handskas med fall där föreställningar om kriminell psykopati verkligen ställdes på sin spets. Vad de kan visa är bland annat att en psykopatidiagnos kunde vara glidande och kontroversiell även i extrema fall, och att detta var en av flera faktorer som kunde lämna potentiella förhandlingsutrymmen även åt patienter som visat sig dödligt farliga.

EN ”FULLKOMLIG PROVKARTA PÅ SEXUELLA ABNORMITETER”

I det första fallet var läkarna i princip överens om diagnosen. Det rörde sig om en man som dömts för ett brutalt sadistiskt mord och flera andra sexuella övergrepp mot barn. Herman E., som jag kommer att kalla honom, föddes 1857 av okända föräldrar. Han tog studenten vid 19 års ålder och arbetade därefter som lägre tjänsteman vid ett par statliga verk. Karriären som statstjänsteman fick dock ett abrupt slut 1894, då Herman E. dömdes till drygt åtta års straffarbete för ”otukt med kvinna, som ej fyllt 12 år”.¹ Närmare bestämt handlade det om en då åttaårig dotter till hans egen svägerska, vilken han med egna ord hade tagit om hand ”till vård och uppfostran”.² Polisrapporter från häktningstiden visar att Herman E. även misstänktes för övergrepp på en rad andra barn.³ Efter frigivning i augusti 1901 försörjde sig Herman E. på att handla med böcker, konst och antikviteter. I slutet av 1902 åtalades han igen, denna gång för sedlighetssårande handling mot minderårig gosse, men friades i brist på bevis.⁴

I juli 1905 anhölls Herman E. återigen, denna gång för ett sexualsadistiskt mord på en nioårig pojke vars kropp hittats naken och svårt tilltygad på Norra

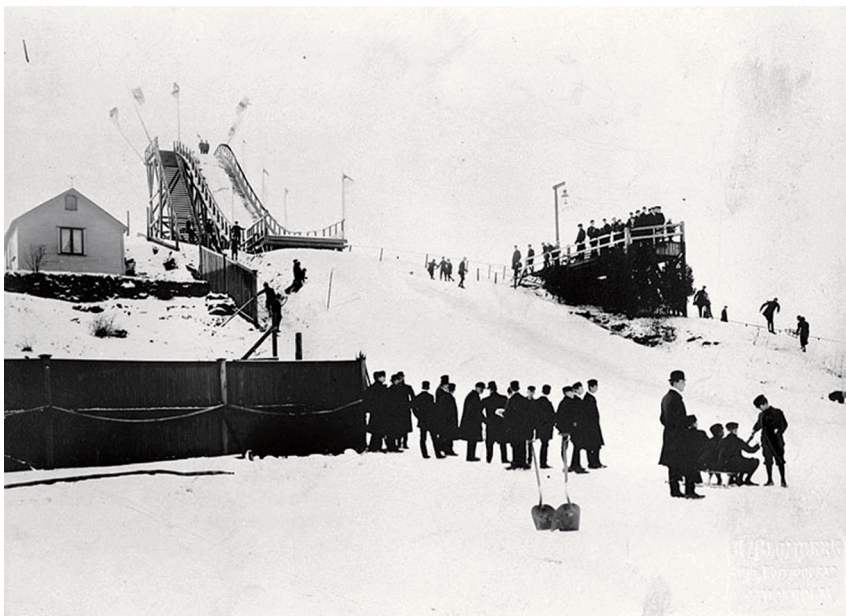
Herman E. på ett signalementsfoto från Stockholmspolisen 1905, då han greps för mord på en liten pojke. Foto: Stockholms stadsarkiv.

1. Avskrift av brev från hospitalsläkare H. Herndal till Kungl. Direktionen för Wäxjö hospital 8 feb. 1930. Se även utlåtande från A. Granholm, tfj. överläkare på S:t Sigfrids sjukhus, till SSN 28 maj 1931. Båda i Herman E:s personakt med dnr 2067/1939, EI vol. 37, SSNA, MSA, RA.

2. ”Ogärningen i Uggleviksskogen”, notis i *Östgötaposten* 14 juli 1905.

3. Se polisrapporter från 23 och 24 okt. 1893 i BII, Rapportjournaler, Överståthållarämbetet för polisärenden, Kriminalavdelningen, Stockholms stadsarkiv.

4. Herndal till Kungl. Dir. för Wäxjö hospital 8 feb. 1930. Akt med dnr 2067/1939, EI vol. 37, SSNA, MSA, RA.

*Hoppbacken vid Fiskartorpet på Norra Djurgården i Stockholm 1910. I skogen intill skid-
anläggningen hittades den pojke som Herman E. mördad sommaren 1905. Foto: Stockholms stads-
arkiv. Fotograf: Anton Blomberg.*

Djurgården i Stockholm.⁵ Händelsen kom i pressen att omtalas som ”Ogärningen i Uggleviksskogen”, ”det upprörande gossmordet i Lilljansskogen” eller ”det ohyggliga gossemordet vid Fiskartorpet”.⁶

Under polisutredningen framkom misstankar om ”otuktiga handlingar” mot ytterligare 17 pojkar och 4 flickor i åldrarna 2 till 14 år. Rätten ansåg det styrkt att Herman E. begått mordet samt åtminstone åtta av de andra övergreppen, och begärde Medicinalstyrelsens utlåtande över Herman E., som själv förnekade samtliga brott.⁷ Medicinalstyrelsen beslutade att Herman E. skulle tas in på Uppsala hospital för observation och sinnesundersökning.⁸

5. Polisunderrättelser för 1905 under inseende af Stockholms Polisstyrelse utgifna för Rikets Polismyndigheter, nr 76 och 77, 4 juli resp. 6 juli 1905; jfr även den 87-sidiga polisrapporten från 31 juli 1905 i BII, Rapportjournaler, Överståthållarämbetet för polisärenden, Kriminalavdelningen, Stockholms stadsarkiv.

6. ”Ogärningen i Uggleviksskogen”; ”Polisrapporten om [E:ska] målet”, *Svenska Dagbladet* 1 aug. 1905; notis under rubriken ”Domstolarna” i *Svenska Dagbladet* 8 aug. 1905.

7. Herndal till Kungl. Dir. för Wäxjö hospital 8 feb. 1930. Akt med dnr 2067/1939, EI vol. 37, SSNA, MSA, RA.

8. ”[Herman E.] skall undersökas å Uppsala hospital”, osign. notis i *Kalmar* 22 jan. 1906; jfr även ”[E:ska] målet”, *Dagens Nyheter* 10 okt. 1905.

Frey Svensson, som gjorde den rättspsykiatriska undersökningen, bedömde Herman E. som ”en abnorm individ med tydliga paranoiska drag i förening med moralisk anästesi och sexuell perversitet” och intygade att han vid tiden för brotten varit ”berövad förståndets bruk” samt att han var ”i allra högsta grad vådlig” för den allmänna säkerheten.⁹ I sin motivering till detta utlåtande skrev Svensson att det ”utan överdrift” gick att påstå att ”fallet presenterar en fullkomlig provkarta på sexuella abnormiteter: sadism, masochism, homosexualitet, pederasti, könsdriftens inriktning mot minderåriga personer, fetischism, exhibitionism och sexuell koprolali”. Svensson menade att dessa egenskaper bottnade i en mer grundläggande och sannolikt medfödd abnormitet, även om de utlösts och förvärrats av mannens livsstil, alkoholmissbruk och tygellöst utlevda sexualitet. Svensson bedömde att Herman E:s intellekt var orubbat, bortsett från att hans omdöme brast vad gällde sexualiteten och den egna personen (på så sätt att han överskattade sin egen betydelse och kände sig förföljd av myndigheter och andra), men att hans känsloliv var perverst och primitivt.¹⁰

Medicinalstyrelsen kom utifrån detta till slutsatsen att Herman E. var ”en i psykiskt hänseende degenererad individ”, att detta hade yttrat sig i ”en sjukligt förvärd könsdrift”, att Herman E. till följd av detta ”vid tiden för åtalade gärningar varit berövad förståndets bruk” samt att han var ”för allmänna säkerheten synnerligen vådlig”. Den 3 december 1906 förklarades Herman E. straffri, ett utslag som han själv utan framgång överklagade både till hovrätten och Kungl. Maj:t.¹¹

Efter straffriförklaringen tillbringade Herman E. ett kvarts sekel på olika sinnessjukanstalter. I oktober 1907 togs han in på Wäxjö hospitals kriminalavdelning. 1912 förflyttades han till Sätters hospital, fasta paviljongen, för att nio år senare, i september 1921, återföras till kriminalavdelningen på Wäxjö hospital.¹² Hans diagnos specificerades så småningom som psykopati med paranoiska drag.¹³

9. Herndal till Kungl. Dir. för Wäxjö hospital 8 feb. 1930. Akt med dnr 2067/1939, EI vol. 37, SSNA, MSA, RA.

10. Cit. i Garpenhag, *Kriminaldårar*, s. 94.

11. Herndal till Kungl. Dir. för Wäxjö hospital 8 feb. 1930. Akt med dnr 2067/1939, EI vol. 37, SSNA, MSA, RA.

12. Ibid.

13. Enligt försätsbladet på personakt med dnr 2067/1939, EI vol. 37, SSNA, MSA, RA.

NYTTAN AV EN ”PSEUDOMORAL”

Att Herman E. var en djupt störd person verkar aldrig ha ifrågasatts. Inte heller att han var en i grunden mycket farlig individ. Att hans störning var permanent markerades också genom att beskrivningen av honom som ”i psykiskt hänseende degenererad” byttes ut mot en mer modern psykopatidiagnos. Om det äldre och vidare degenerationsbegreppet i en eller annan mening pekade på en process (hos individ, släkt eller släkte), pekade psykopatibegreppet mycket tydligare mot något statiskt. Men så småningom öppnades ändå ett visst förhandlingsutrymme upp. I slutet av 1920-talet bad Herman E. om att få bli utskriven med motiveringen att han för det första skött sin frigång oklanderligt, för det andra visat sig kunna skaffa en inkomst genom handel med böcker, samt slutligen borde visas barmhärtighet med hänsyn till hans höga ålder och långa interneringstid. Han ville slå sig ner i Växjö stad och handla med böcker, och flera av läkarna på hospitalet lutade åt att ge honom en chans.¹⁴ Överinspektören för sinnessjukvården Ernst Göransson, som besökte Växjö hospital i april 1929, tillstyrkte ”permission under ovannämnda förutsättningar”, det vill säga att Herman E. skulle slå sig ner i Växjö och betala sin egen inackordering, utifrån bedömningen att han inte längre ”torde vara samhällsfarlig”.¹⁵

I februari 1930 skrev hospitalsläkare Harald Herndal på kriminalavdelningen till hospitalsdirektionen och bad dem besluta om, till att börja med, ett års permission för Herman E., på villkor att han uppehöll sig i Växjö, försörjde sig själv samt regelbundet inställde sig för inspektion hos anstaltens överläkare. Herndals rekommendation grundade sig alltså i att han bedömde att den nu 73-åriga Herman E. kunde försörja sig själv i stället för att ligga samhället till last, men också i att han bedömde hans nuvarande samhällsfarlighet som ringa.¹⁶

Ofarlighetsbedömningen innebar inte att Herndal bedömde Herman E. som vare sig tillfrisknad eller moraliskt förbättrad i någon djupare mening. Ur praktisk synvinkel var det dock enligt Herndal av mindre betydelse om ett gott uppförande grundades i en djupt känd moralkänsla eller ej:

14. Avskrift av brev från Herndal till direktionen för Växjö hospital 8 feb. 1930. Akt med dnr 2067/1939, EI vol. 37, SSNA, MSA, RA.

15. Cit. i avskrift av brev från Herndal till direktionen för Växjö hospital 8 feb. 1930. Akt med dnr 2067/1939, i EI vol. 37, SSNA, MSA, RA.

16. Avskrift av brev från Herndal till direktionen för Växjö hospital 8 feb. 1930. Akt med dnr 2067/1939, EI vol. 37, SSNA, MSA, RA.

Mera än en ”pseudomoral”, som av fruktan för straff eller andra konsekvenser avhåller från brott, vågar jag ej förutsätta hos [Herman E.], men från samhällsskyddets synpunkt kan ju också en dylik moral vara tillfyllest.

Till stöd för att Herman E. hade utvecklat en sådan pseudomoral tog Herndal de observationer som gjorts av hans beteende under de senaste åren, då han haft tillstånd att röra sig fritt på hospitalsområdet och även fått promenera in till staden i sällskap av skötare. Herman E. hade gjort detta utan att vid något tillfälle visa ”misstänkt” intresse för vare sig barn eller vuxna. Herndal nämnde särskilt de danstillställningar som hölls om somrarna.¹⁷

Att danstillställningar och liknande hölls på hospitalen var inte något unikt för Växjö. I den statistiska årssammanställningen över sinnessjukvården i riket 1920 rapporterades till exempel om ”de sjukas förströelser” vid Stockholms hospital:

Förströelser i form av enklare fester med traktering hava för patienterna vid de vanliga årshögtiderna, midsommar och jul, anordnats. Sommartid hava även danstillställningar arrangerats. Dessutom hava vid upprepade tillfällen anordnats konserter och föredrag, vartill en hel del konstnärer och musikalskare bidragit. Bland de sålunda till patienternas uppmuntran medverkande må med tacksamhet nämnas fröken Jessie Wessel, pianisten fröken Märta Olsson, fiolisten fröken Märta Brundin, general Blomstedt, kammarherre Blomstedt, Delsbostintan, fru Ester Gadelius m. fl.¹⁸

Herndal gick inte in på detaljer i sin beskrivning av danstillställningarna vid Växjö hospital, men underströk att där alltid också fanns barn närvarande.¹⁹ Att Herman E. aldrig deltog i eller observerade dessa danser framhölls särskilt. Han jämfördes i detta avseende med ett flertal andra ”sexuellt suspekta patienter” som under de senaste åren fått sina friheter indragna efter att ha ””avslöjat’ sig”.²⁰ På så sätt kunde alltså danstillställningarna, även om de i första hand anordnades till nöje för dem som bodde på hospitalsområdet, också användas som ett slags lackmustest på sexuellt abnorma patienters karaktär. Och därmed som ännu ett medel för liberal styrning.²¹

På ett konstitutionellt plan menade dock Herndal att Herman E:s ”per-

17. Ibid.

18. SOS, Hälso- och sjukvård: Sinnessjukvården i riket år 1920, s. 9.

19. Avskrift av brev från Herndal till direktionen för Växjö hospital 8 feb. 1930. Akt med dnr 2067/1939, EI vol. 37, SSNA, MSA, RA.

20. Ibid.

21. Jfr Mikael Eivergårds iakttagelse av hur frigång användes för ”examination av pa-

versa sexuella drifter” kvarstod. Efter att ha gått igenom rättsmedicinska protokoll och journaler menade sig läkaren kunna fastslå att patientens tillstånd inte förändrats på något principiellt sätt under de 25 senaste åren, även om hans ”yttre uppträdande och reaktionssätt” förbättrats avsevärt under det senaste decenniet, då han också tillåtits allt större förmåner och friheter. Egenskaper som i en annan kontext hade kunnat tolkas positivt lades här fram som bevis för Herman E:s underliggande störning. Herndal konstaterade att åren ”farit skonsamt fram” med den nu 73-åriga Herman E., och att särskilt hans psyke verkade ”förunderligt” obrutet med tanke på hans ”ålder och genomgångna levnadsöden”. Att Herman E. var ”aktiv, rörlig, raljant, slagfärdig”, att han sällan verkade trött och att han bedrev sin affärsverksamhet med ”anmärkningsvärd energi” framlades som tecken på en konstitutionell hypomani.²²

Herndal poängterade dock att Herman E. var störd snarare än sinnessjuk – troligen hade han aldrig varit sinnessjuk i egentlig mening, och de ”paranoiska drag” som framhölls i den rättspsykiatriska undersökningen och som bevisligen fortsatt att manifesteras sig, kunde enligt Herndal ses som fullt rimliga psykologiska reaktioner hos en man som i halva sitt liv befunnit sig i ”försvarsställning mot myndigheter utom och inom hospital”.²³ Herndal lyfte också fram Herman E:s goda omdöme och kritiska förmåga som bevis för att han inte var sinnessjuk.²⁴

Sjukhusdirektionen godtog Herndals argumentation, och beslöt om ett års permission. Beslutet godkändes med vissa inskränkningar av Medicinalstyrelsen som efter ytterligare utredning av överinspektör Göransson beslöt att Herman E. under året skulle få vistas utom anstalten – i Växjö eller dess omgivning – i perioder på upp till tre dagar.²⁵

---

tientens förmåga till självreglering”, Eivergård, *Frihetens milda disciplin*, s. 72; om frigång, se även *ibid.*, s. 73–83.

22. Herndal till Kungl. Dir. för Växjö hospital 8 feb. 1930. Akt med dnr 2067/1939, EI vol. 37, SSNA, MSA, RA.

23. *Ibid.* Herndal nämnde här t.ex. att Herman E. brukade sätta ”vissa luktförnimmelser” i samband med förföljelser och trakasserier, men ville inte se detta som bevis för sjukdom, och inte heller spekulera kring luktförnimmelserna som uttryck för Herman E:s sexuella ”abberation”.

24. Herndal till Kungl. Dir. för Växjö hospital 8 feb. 1930. Akt med dnr 2067/1939, EI vol. 37, SSNA, MSA, RA.

25. PM från Herndal till SSN 23 mars 1931. Akt med dnr 2067/1939, EI vol. 37, SSNA, MSA, RA.

VILLKORAD FRIHET

Herman E. rapporterades sköta sina ökade friheter utan anmärkningar.²⁶ Då Sinnessjuknämnden kom igång med sitt arbete vid följande årsskifte överfördes frågan om Herman E:s fortsatta permittering dit. I slutet av mars 1931 skrev Herndal en promemoria till den nyinrättade nämnden där han intygade att Herman E. skött sina permissioner utan ”misstankar om manifesterade perversa böjelser”, och på grundval av detta försvarade Herndal en livslång försöksutskrivning ”under effektivast möjliga kontroll”. Någon definitiv utskrivning kunde han emellertid inte tillstyrka.²⁷ Den 28 maj samma år skrev August Granholm, tjänsteförrättande överläkare på S:t Sigfrids sjukhus, som Wäxjö hospital nu bytt namn till, ett nytt långt utlåtande om Herman E., på Sinnessjuknämndens begäran. Utlåtandet var till större delen en ordagrann kopia av Herndals, och också Granholm rekommenderade försöksutskrivning (även om han inte ville ta lika definitiv ställning mot en definitiv utskrivning längre fram). Granholm lade dessutom till att Herman E. inte ”lagt i dagen något som kan tydas som en manifestation av förefintliga perversa böjelser hos honom”, varken under vare sig de fyra år han själv kunnat observera honom på Säter eller de tio år han därefter kunnat observera honom på Wäxjö hospital, samt att Herman E. för sin affärsverksamhets skull föredrog att få vistas i Göteborg framför Wäxjö, ett förslag mot vilket Granholm inte hade några invändningar.²⁸ Den 8 juni 1931 beslutade Sinnessjuknämnden att Herman E. skulle skrivas ut på försök, dock inte på livstid utan på ett halvår, och på villkor att han uppehöll sig i Wäxjö stad och två gånger i månaden anmälde sig personligen till överläkaren.²⁹

Från 1931 till 1939 skrev ansvarig sjukvårdsläkare regelbundet till Sinnessjuknämnden och begärde fortsatt försöksutskrivning, vilket också genomgående godkändes. Ändrades läkarnas bedömning av Herman E. under denna tid? Och påverkades den i någon mån av vad patienten själv sade och skrev? På det stora hela är svaret på båda frågorna nej.

I det första utlåtandet om ny försöksutskrivning, daterat den 8 december 1931, gick överläkare Sigurd Jarl (som några år senare skulle bli angripen av Yngve Högberg/H. Yerrick i boken *Glömda människor*) på samma linje som tidigare Herndal och Granholm. Herman E. rapporterades ha skött sig oklanderligt – han hade hyrt ett enkelrum där han lagade sin

26. Brev till Kungl. Medicinalstyrelsen från tf. överläkare H. Herndal 29 dec. 1930 samt utlåtande från A. Granholm, tf. överläkare på S:t Sigfrids sjukhus, till SSN 28 maj 1931.

27. PM från Herndal till SSN 23 mars 1931. Akt med dnr 2067/1939, EI vol. 37, SSNA, MSA, RA.

28. Utlåtande från A. Granholm, tf. överläkare på S:t Sigfrids sjukhus, till SSN 28 maj 1931. Akt med dnr 2067/1939, EI vol. 37, SSNA, MSA, RA.

29. Beslut av SSN 8 juni 1931. Akt med dnr 2067/1939, EI vol. 37, SSNA, MSA, RA.

egen mat, skötte sina bokaffärer med god vinst, anmälde sig regelbundet hos ansvarig läkare och verkade ”glad och nöjd med sin tillvaro” – men villkoren för försöksutskrivningen borde ändå kvarstå på grund av de svåra brott han gjort sig skyldig till.³⁰ Sinnessjuknämnden godtog detta utlåtande i dess helhet.³¹

I maj 1932 skrev Herman E. själv till Sinnessjuknämnden och begärde utskrivning. Alternativt kunde han tänka sig försöksutskrivning, men då hellre till Göteborg, Malmö eller annan större ort, undantaget Stockholm. Den gamle registratorns argument handlade om ekonomiska fördelar och om att slippa undan rykten, och kläddes i en närmast överbyråkratisk språkdräkt.

Det återgivande åt samhället som förstberörde mig redan beviljade förmåner uppenbarligen avses förverkligas ojämförligt fullständigare ju folkrikare uppehållsorten är, enär fördomarna mot den till sitt anseende skadade i samma mån där göra sig allt mindre kännbara.³²

Herman E. resonerade inte alls kring sin hälsa, men avslutade med att fortsatt bedyra sig oskyldig till ”dråpet”.³³

Hans begäran kommenterades av Sigurd Jarl, som framhöll att försöksutskrivningen hittills fallit väl ut och att han därför rekommenderade fortsatt försöksutskrivning – dock inte i en större stad som Herman E. önskat. Visserligen höll Jarl med om att ”trevnaden” för Herman E. själv skulle bli betydligt större i en stor stad, men han fastslog samtidigt att trevnadsargumentet inte kunde vägas upp av det faktum att kontrollen skulle bli mindre effektiv.³⁴ Sinnessjuknämnden gick åter på Jarls linje.³⁵

Ett halvår senare skrev Jarl att han nu, ”dock endast med en viss tvekan”, kunde tillstyrka Herman E:s fortsatta önskan att flytta till en större stad.³⁶ Men Sinnessjuknämnden förhöll sig lika hård som tidigare, och beslutade om fortsatt försöksutskrivning på oförändrade villkor.³⁷

---

30. Utlåtande från Sigurd Jarl, överläkare, till SSN 8 dec. 1931. Jfr Yerrick, *Glömda människor*; Qvarsell, *Utän vett och vilja*, s. 291. Sigurd Jarl (1887–1964) var överläkare och sjukhuschef vid S:t Sigfrids sjukhus 1931–1939 och vid Sundby sjukhus i Strängnäs 1939–1953.

31. Beslut av SSN 17 dec. 1931. Akt med dnr 2067/1939, EI vol. 37, SSNA, MSA, RA.

32. Brev från Herman E. till SSN 20 maj 1932. Akt med dnr 2067/1939, EI vol. 37, SSNA, MSA, RA.

33. Ibid.

34. Utlåtande av överläkare Sigurd Jarl till SSN 15 juni 1932. Akt med dnr 2067/1939, EI vol. 37, SSNA, MSA, RA.

35. Beslut av SSN 20 juni 1932. Akt med dnr 2067/1939, EI vol. 37, SSNA, MSA, RA.

36. Se brev från överläkare Sigurd Jarl till SSN 2 dec. 1932. Akt med dnr 2067/1939, EI vol. 37, SSNA, MSA, RA.

37. Beslut av SSN 13 dec. 1932. Akt med dnr 2067/1939, EI vol. 37, SSNA, MSA, RA.

Att Sinnessjuknämnden intog en hårdare linje än sjukhusläkarna, trots att den inrättats för att skydda patienternas intressen, var inte helt ovanligt. Nämndens statistik visar att sjukhusläkare och sinnessjuknämnd var överens i det flesta ärenden, men att Sinnessjuknämnden faktiskt oftare intog den hårdare linjen i de fall där bedömningarna skiljde sig åt. Detta gällde patienter överlag, men tendensen var särskilt tydlig i kategorierna ”Psychopater: hållningslösa, hysteriska, lögnare m.m. kverulanter” och ”Psychopater: sexuellt abnorma”.³⁸ En jämförelse kan här också göras med Medicinalstyrelsens beslut att ta in den homosexuelle musikläraren Carl F. på sjukhus, mot läkarens rekommendation. Dessa iakttagelser skulle kunna ge stöd åt Zygmunt Baumans tes om hur socialt avstånd i byråkratiska processer bidrar till att främmandegöra klienterna, och hur detta gör det lättare för myndigheter att handla utifrån likgiltighet eller motvilja snarare än medkänsla – även om medkänsla knappast var ett drivande motiv för någon part just i fallet med Herman E.³⁹

Vid nästa halvårsskifte uttryckte Jarl det som så att han ”liksom förr” endast ”med stor tvekan” kunde tillstyrka Herman E:s önskan om flytt till en större stad.

[Herman E.] är alltjämt mycket vital och har säkerligen stor aptit på livet, varför det är osäkert om hans abnorma sexuella böjelser äro fullständigt utplånade. Möjligt är att dessa hållas tillbaka tack vare den effektiva övervakning, som staden Växjö kan presteras, emedan alla människor här känna honom.⁴⁰

Det låter här närmast som om Jarl bad Sinnessjuknämnden om skepsis mot hans begäran om ändrade försöksutskrivningsvillkor.⁴¹ Sinnessjuknämnden reagerade också med beslut om försöksutskrivning på oförändrade villkor.⁴²

38. Jfr tabell 7 och tabell ”N. Försöksutskrivning” i *Sinnessjuknämndens verksamhet 1938*, EI vol. 38, SSNA, MSA, RA.

39. Zygmunt Bauman, *Auschwitz och det moderna samhället* (Göteborg: Daidalos, 1994), s. 51–71; jfr även Nils Christie, *Lagom mycket kriminalitet* (Stockholm: Natur och Kultur, 2005), s. 95–96, om socialt avstånd som villkor för ett flitigt utnyttjande av straffapparatens.

40. Brev från Sigurd Jarl till SSN 13 juni 1933. Akt med dnr 2067/1939, EI vol. 37, SSNA, MSA, RA.

41. Ibid.

42. Beslut av SSN 26 juni 1933. Akt med dnr 2067/1939, EI vol. 37, SSNA, MSA, RA.

UTAN SKAM

Ett halvår senare var Herndal tillbaka som ansvarig sjukvårdsläkare igen, och han var mer rakt på sak i sin begäran om fortsatt försöksutskrivning på oförändrade villkor. Han underkände det ena av de skäl som Herman E. alltjämt angav för att flytta till en större stad – nämligen att slippa undan ”pinsamheten” i att behöva vistas i en stad där alla kände till hans bakgrund – med motiveringen att en människa som Herman E. saknade förmåga att känna skam. Vad Herman E. hade var enligt Herndal tvärtom en närmast unik ”förmåga att fullständigt negligera, vad andra tycka eller tro om honom”. Herndal såg det dessutom som en fördel ur övervaknings- och säkerhetssynpunkt att Herman E. var ganska allmänt känd i Växjö. Liksom Jarl såg han inte patientens höga ålder (snart 77 år) som ett hinder för sedlighetsbrott, då Herman E. fortfarande var ”påfallande vital med hypoman läggning”.⁴³ Sinnessjuknämnden gick på Herndals linje.⁴⁴

Den 28 november 1934 skrev Herman E. åter till Sinnessjuknämnden, i samma utstuderat byråkratiska ton som tidigare, och bad på nytt om ”fullständig utskrivning från sinnessjukhus”. Hans argument var att det han gjort under de senaste två och ett halvt åren dels bevisade hans ”pålitlighet” (han berörde inte heller nu på vad sätt denna hörde samman med hans psykiska hälsa), dels hans ”förvärvsförmåga”. Hans förvärvsförmåga hade, menade han, till och med visat sig så god att han inte längre behövde lov att flytta till en annan stad – i stället ville han nu slå sig ned som antikvariatsbokhandlare i Växjö. Detta krävde dock, menade han, att han skrevs ut på riktigt:

Den sökta utskrivningen skulle möjliggöra uppfyllandet av min önskan att öppna antikvariatsbokhandel genom anordnande därav här i Växjö. Ehuru min arbetsförmåga snarare till- än avtagit mot tillförene, skulle denna lugnare form av yrkets bedrivande bliva till större ekonomisk fördel; och det gagn den antikvariat saknande staden, enligt två sakkunnigas (f.d. antikvariatsägare härstädes) avgivna och hos vederbörande läkare företedda intyg, har av min verksamhet skulle jämväl ökas.⁴⁵

En utskrivning skulle alltså, enligt Herman E. själv, inte bara leda till att han slapp ligga samhället till last: han skulle också genom utskrivningen bidra aktivt till att berika samhället, även kulturellt.

43. Brev från tfj. överläkare H. Herndal till SSN 13 dec. 1933. Akt med dnr 2067/1939, EI vol. 37, SSNA, MSA, RA.

44. Beslut av SSN 18 dec. 1933. Akt med dnr 2067/1939, EI vol. 37, SSNA, MSA, RA.

45. Brev från Herman E. till SSN 28 nov. 1934. Akt med dnr 2067/1939, EI vol. 37, SSNA, MSA, RA.

Sigurd Jarl, som fick uttala sig om Herman E:s begäran, bedömde inte planerna på att öppna antikvariat som särskilt seriösa, men påpekade att det om Herman E. trots allt menade allvar inte skulle innebära några praktiska problem för honom att vara fortsatt försöksutskrivnen, eftersom han inte var satt under förmyndare. Jarl rekommenderade därför försöksutskrivning på samma villkor som tidigare.⁴⁶ Sinnessjuknämnden lättade dock en aning på villkoren genom att förlänga försöksutskrivningsperioden till ett år och besluta att Herman E. i fortsättningen bara behövde anmäla sig på sjukhuset en gång i månaden.⁴⁷

MED SMÅSTADEN SOM KONTROLLVERKTYG

Under åren som följde fortsatte Herman E. att begära utskrivning eller försöksutskrivning på liknande grunder som förut.⁴⁸ I läkarutlåtandena beskrevs han närmast som en mönstermedborgare. Men det underförstods samtidigt att detta var avhängigt det sociala tryck som en liten stad kunde erbjuda. Som till exempel i Sigurd Jarls utlåtande till Sinnessjuknämnden den 6 december 1935:

Pat. har punktligt uppfyllt villkoren och synes sköta sig oklanderligt. Han har alltjämt sin bokrörelse, som intresserar honom kolossalt och på vilken han förtjänar bra med pengar. Han är också ytterligt ekonomisk, röker icke, använder icke sprit, lagar sin mat själv och är även på annat sätt mycket försiktig med sina pengar. Man ser honom dock alltid snyggt och propert klädd. Humöret är alltid gott och kroppsligt är han frisk. Några klagomål utifrån har icke ingått. Alla människor känner honom i Växjö, varför han icke kan företa sig något otillåtet utan att det blir känt.⁴⁹

I november 1936, liksom i november året därpå, skrev Herman E. själv korta brev till Sinnessjuknämnden där han begärde utskrivning eller fortsatt försöksutskrivning, i det första brevet utifrån det tidigare argumen-

46. Brev från Sigurd Jarl till SSN 28 nov. 1934. Akt med dnr 2067/1939, EI vol. 37, SSNA, MSA, RA.

47. Beslut av SSN 14 dec. 1934. Akt med dnr 2067/1939, EI vol. 37, SSNA, MSA, RA.

48. Brev från Herman E. till SSN 10 nov. 1936, 29 nov. 1937, 5 dec. 1938, 6 dec. 1939. Akt med dnr 2067/1939, EI vol. 37, SSNA, MSA, RA.

49. Sigurd Jarls utlåtande till Sinnessjuknämnden 6 dec. 1935. Akt med dnr 2067/1939, EI vol. 37, SSNA, MSA, RA. Jarl föreslog fortsatt försöksutskrivning på oförändrade villkor, med motiveringen att detta var säkrast och Herman E. inte ”livligt önskar någon förändring” (även om han medgav att han ville bli utskriven om man frågade). Ibid. Sinnessjuknämnden gick denna gång helt på Jarls linje. Beslut av SSN 17 dec. 1935. Akt med dnr 2067/1939, EI vol. 37, SSNA, MSA, RA.

tet att han visat sig pålitlig och affärsduglig, i det andra helt utan motivering.⁵⁰ Som svar 1936 framhöll läkaren (nu åter Herndal) än en gång den lilla stadens sociala kontroll som en fördel snarare än en nackdel, och ifrågasatte också liksom tidigare Herman E:s förmåga att lida psykiskt av andra människors illvilja och misstänksamhet.⁵¹

Huvuddragen av hans förhistoria, vilken på sin tid ådrog sig så mycket uppmärksamhet, är nämligen väl känd i staden. Trots att intet förekommit, ha äldre personer inom pedagogiskt intresserade kretsar för mig framhållit sina allvarliga betänkligheter vis a vis det berättigade eller försvarliga i en försöksutskrivning – detta i synnerhet i början – numera synes man taga det lugnare. Jag har velat framdraga detta för att framhålla den ”övervakning” han säkerligen – utan polisens medverkan är föremål för under nuvarande villkor. Han är också själv medveten härom och anför det som skäl till en förändring. För min del är jag ej övertygad om, att förhållandet för honom innebär någon psykisk påfrestning – han är till sin läggning både sällsynt ogenerad och okänslig för medmänniskors omdömen om honom. Han har själv berättat, hur han vid ett dödsfall snarats [sic] anständigtvis möjligt infinder sig i sterbhuset för ev. bokaffärer och därvid också börjar ackordera om den avlidnes då överflödiga gångkläder.⁵²

Dessa omständigheter, i kombination med Herman E:s växande kapital, stärkte Herndals beslut att rekommendera fortsatt försöksutskrivning, samtidigt som han underströk att beslut om definitiv utskrivning var en annan sak, främst beroende av huruvida Herman E. var fortsatt ”sexuellt samhällsvadlig”. Risken för att så var fallet gick fortfarande inte att negligera, menade Herndal, och måste respekteras ”även om detta skulle innebära ett måhända överflödigt offer på samhällets altare”.⁵³ Herman E:s skrivelse 1937 bedömdes av en ny överläkare, Fredrik Weström, som i princip gjorde samma bedömning som Herndal året innan.⁵⁴ Både 1936 och 1937 gick Sinnessjuknämnden på läkarnas linje.⁵⁵

---

50. Brev från Herman E. till SSN 10 nov. 1936, 29 nov. 1937. Akt med dnr 2067/1939, EI vol. 37, SSNA, MSA, RA.

51. Brev från Herndal till SSN 24 nov. 1936. Akt med dnr 2067/1939, EI vol. 37, SSNA, MSA, RA.

52. Brev från Herndal till SSN 24 nov. 1936. Akt med dnr 2067/1939, EI vol. 37, SSNA, MSA, RA.

53. Ibid.

54. Brev från Fredrik Weström till SSN 6 dec. 1937. Akt med dnr 2067/1939, EI vol. 37, SSNA, MSA, RA.

55. Beslut av SSN 8 dec. 1936 och 14 dec. 1937. Akt med dnr 2067/1939, EI vol. 37, SSNA, MSA, RA.

I december 1938 skrev Herman E. åter ett lite längre brev till Sinnessjuknämnden där han begärde utskrivning, eller, i andra hand, fortsatt försöksutskrivning, med hänvisning till sin skötsamhet, stadens behov av ett antikvariat och hans fortsatt utmärkta fysiska hälsa.

Den bokhandelsverksamhet jag under en följd av år härstädes bedrivit har helt och hållet försörjt mig så att jag icke behövt minska mitt förut hopsparat kapital. Jag har däremot ökat mitt boklager, möblerat min bostad (2 rum och kök) och likväl förblivit alldeles skuldfri.

Men min berörda verksamhet är också, enligt i Nämndens ägo befintliga, av sakkunniga avgivna intyg, den antikvariat saknande staden till gagn.

Tillmötesgående och förtroende, som från stadens myndigheter och allmänheten kommit mig till del, bidraga till min önskan att efter utskrivningen stanna i staden under min återstående livstid. Jag befinner mig vid samma vigör som vid Nämndens besök fick dess erkännande.⁵⁶

Weström bedömde Herman E:s tillstånd, uppförande och obefintliga sjukdomsinsikt som oförändrade och rekommenderade fortsatt försöksutskrivning, vilket också blev Sinnessjuknämndens beslut.⁵⁷

Den 6 december 1939 skrev Herman E. helt kort till Sinnessjuknämnden och bad om ”förlängd permittering”. I ett brev till nämnden den 5 december förklarade tillförordnad sjukvårdsläkare G. Evaldsson samtidigt att Herman E. detta år själv bett att få kvarstå som försöksutskrivnen med hänsyn till sin fysiska hälsa – trots att han fortfarande var ”i god psykisk balans” och ”anmärkningsvärt rörlig och pigg” för sin ålder hade han nu ändå fått lite krämpor, som exempelvis yrselanfall. Sinnessjuknämnden gick på samma linje.⁵⁸ Den 10 oktober 1940 skrev Hjalmar Kjellén, sjukvårdsläkare, till Sinnessjuknämnden och meddelade att den snart 84 år gamle Herman E. hade återintagits på S:t Sigfrids sjukhus på grund av kroppslig sjukdom. En månad senare var Herman E. död.⁵⁹

56. Brev från Herman E. till SSN 5 dec. 1938. Akt med dnr 2067/1939, EI vol. 37, SSNA, MSA, RA.

57. Utlåtande från Weström till SSN 5 dec. 1938; beslut av SSN 19 dec. 1938. Akt med dnr 2067/1939, EI vol. 37, SSNA, MSA, RA.

58. Brev från Herman E. till SSN 6 dec. 1939; brev från G. Evaldsson till SSN 5 dec. 1939; SSN beslut 12 dec. 1939.

59. Herman E. avled den 10 nov. 1940 enligt *Sveriges dödbok*.

FÖRSLAGENHET ELLER MISSTAG

Den långdragna historien med Herman E. visar att även en bevisligen livsfarlig patient kunde släppas ut på försök och ges ganska stora friheter under försöksutskrivningen, så länge läkarna hade anledning att tro att det sociala trycket skulle hålla patientens beteende i schack. Men den visar också att läkare och myndigheter hela tiden var eniga om den svåra störning som antogs ha legat till grund för Herman E:s brottsliga gärningar, och det var aldrig tal om att ifrågasätta hans diagnos eller friskförklara honom. Läkarnas villighet att rekommendera försöksutskrivning gick hand i hand med en fortsatt hård bedömning av Herman E:s potentiella farlighet, samtidigt som denne själv förnekade all skuld och pekade på sin pålitlighet och samhällsnyttighet. Sinnessjuknämnden gick i detta fall genomgående på läkarnas linje.

Det andra mordfallet jag studerat visar å andra sidan hur ett beteendemönster kunde tolkas diametralt olika av olika läkare. Detta fall rörde en kaféidkare från Stockholm, vi kan kalla honom Bertil K., som 1933, vid 39 års ålder, hade dödat sin fru och parets två små döttrar i ett tillstånd av sinnesförvirring. Mannen hade slagit frun och barnen i deras huvuden med en hammare och sedan strypt dem med en lampsladd, och gav sig därpå ut på en irrfärd med bil under vilken han försökte ta sitt eget liv. Därefter överlämnade han sig själv till polisen. Efter utlåtande av Olof Kinberg – och extra utlåtande från Medicinalstyrelsen, till följd av att Bertil K:s rättsbiträde fått visst gehör för sin uppfattning att Kinbergs utlåtande var tendentiöst – straffriförklarades Bertil K. den 29 januari 1934 och togs därefter in på sinnessjukhus.⁶⁰ Kinbergs slutsats var att Bertil K. var

en konstitutionellt abnorm, känslökall, hård, egoistisk, sluten och förtäckt schizoid person, med tendens till enstaka svåra häftighetsutbrott och benägenhet för brutala reaktioner, samt att han vid brottets begående med all sannolikhet befunnit sig i ett tillstånd av omtöckning eller grumling av medvetandet varunder de inkriminera[n]de gärningarna utförts såsom automatiska akter.

60. Brev från Bernhard Jacobowsky till SSN 13 maj 1936, i Bertil K:s personakt med dnr 2200/39, EI vol. 38, SSNA, MSA, RA. Jfr utdrag av protokollet, hållet hos Stockholms rådhusrätt 8 jan. 1934 samt transumt av protokollet, hållet hos Stockholms rådhusrätt 29 jan. 1934, båda i Bertil K:s journal från Ulleråker, ULA. Extrautlåtandet finns inte bevarat i journalen. Efter kortare perioder på sinnessjukavdelningen vid Jönköpings straffängelse och Ryhovs sjukhus flyttades Bertil K. i slutet av mars 1934 till Ulleråker. Se patientjournal från Ulleråker med journaler från de andra klinikerna inkluderade, ULA.

Kinberg bedömde honom också som fortsatt samhällsfarlig och i behov av "hospitalsvård".⁶¹

Under de tre år som Bertil K. vistades på Ulleråker bildade sig hans läkare Bernhard Jacobowsky en uppfattning om honom som skiljde sig radikalt från Kinbergs. De båda läkarna var överens om att Bertil K. utfört mordet i ett sinnesförvirrat tillstånd, och att den utlösande faktorn var att han försatt sig själv i en svår ekonomisk knipa, som han hemlighållit för hustrun ända tills krisen blev akut. Jacobowsky tyckte också att Kinbergs antagande att Bertil K. begått brottet i ett omtöcknat tillstånd, som en serie automatisiska akter, verkade rimligt.⁶² Men där slutade samstämmigheten.

Jacobowsky menade att det skulle kunna handla om ett "utsträckt självmord på grund av ett psykogent depressionstillstånd" – om än obevisbart, då patienten själv inte kunde ge några ytterligare kompletterande upplysningar.⁶³ Kinberg däremot hade avfärdat alla potentiella spekulationer om "utvidgat självmord" (det vill säga ett självmord som även inkluderade mord på andra människor, vanligen familjemedlemmar) då ett sådant enligt honom brukade drivas av ett slags altruism, och Bertil K. enligt Kinberg var oförmögen till altruistiska känslor.⁶⁴

I Sinnessjuknämndens akt rubricerades Bertil K. som en schizoid psykopat, i enlighet med Kinbergs utlåtande om honom som slutet, känslö-

Bernhard Jacobowsky på sitt arbete 1953. Foto: Upplandsmuseet. Fotograf: Uppsala-Bild.

61. Utlåtande om sinnestillstånd av Olof Kinberg 23 dec. 1933, ordagrant återgivet i utdrag av protokollet, hållet hos Stockholms rådhusrätt 8 jan. 1934, i Bertil K:s journal från Ulleråker, ULA.

62. Brev från Jacobowsky till SSN 13 maj 1936, cit. s. 4. Akt med dnr 2200/39, EI vol. 38, SSNA, MSA, RA. Bernhard Jacobowsky (1893–1984) var överläkare vid Ulleråkers sjukhus 1932–1946. Därefter var han överläkare vid Akademiska sjukhusets psykiatriska klinik fram till pensionen 1960. Han var dessutom professor i psykiatri vid Uppsala universitet 1932–1960.

63. Brev från Jacobowsky till SSN 13 maj 1936, cit. s. 4. Akt med dnr 2200/39, EI vol. 38, SSNA, MSA, RA.

64. Utlåtande om sinnestillstånd av Olof Kinberg 23 dec. 1933, i Bertil K:s journal från Ulleråker, ULA.

kall och brutal.⁶⁵ Jacobowsky ifrågasatte dock redan i sitt första utlåtande om Bertil K. alls var en uttalad psykopat. Detta utlåtande skrevs i maj 1936, sedan Bertil K. själv skrivit till Sinnessjuknämnden och bett om försöksutskrivning.⁶⁶ Jacobowsky medgav att Bertil K. var ”tyst och inbunden, ganska trubbig på ytan”, men menade att detta bara betydde att han inte var i stånd att visa vad han kände. Mannens stela och tröga fasad innebar inte att han saknade normala känslor på det sätt som en psykopat antogs göra: samtalade man med honom kom man ”rätt väl i affektiv rapport med honom” menade Jacobowsky, som också tyckte sig kunna konstatera att Bertil K. ”icke [synes] sakna vekare och ömmare känslor”. Utifrån egna observationer lade Jacobowsky fram bevis för att Bertil K:s känslouttryck inte bara var spel för gallerierna. Intressant är också hur gråt och omtänksam vänlighet här lyftes fram som tecken på en sund och normal manlighet:

Han har här t. ex. gjort intryck av att alltjämt uppriktigt och djupt sörja de sina; vid ett tillfälle, då han trodde sig osedd, stod han bakom en buske i parken och grät vid åsynen av ett litet barn som var jämnårigt med hans minsta vid tiden för dess bortgång. En av sjukhusläkarnas tvåårige gosse har i patienten haft den mest outröttlige och trofaste lekkamrat, som visat många och – av alla psykologiska kriterier att döma – äkta tecken på vänlighet och tillgivenhet för sin lille vän.⁶⁷

Liksom i fallet Herman E. använde läkare sig här alltså av smygobservationer i syfte att bedöma patienters beteende i obevakat tillstånd. I detta fall handlade det dessutom om mer än en farlighetsbedömning – Jacobowsky använde observationerna för att dra slutsatser om patientens underliggande karaktär och visa att den rymde mer än en ”pseudomoral”. Utifrån sina observationer kunde han också kritisera Olof Kinbergs karaktäristik av patienten, som han menade hade inneburit ”en avsevärd överdrift av hans dåliga egenskaper”.⁶⁸

---

65. Diagnosnotering på personaktens försättsblad i SSN:s arkiv. Akt med dnr 2200/39, EI vol. 38, SSNA, MSA, RA. Jfr utlåtande om sinnessillstånd av Olof Kinberg 23 dec. 1933 i Bertil K:s journal från Ulleråker, ULA.

66. Utlåtande av Jacobowsky till SSN 13 maj 1936; brev från Bertil K. till SSN 7 maj 1936. Akt med dnr 2200/39, EI vol. 38, SSNA, MSA, RA.

67. Utlåtande av Jacobowsky till SSN 13 maj 1936. Akt med dnr 2200/39, EI vol. 38, SSNA, MSA, RA.

68. Ibid.

INGEN ÄNGEL

Jacobowsky ville knappast porträttera Bertil K. som en änglalik varelse. På den negativa sidan nämnde han att Bertil K. visat sig sluten och reserverad mot de flesta medpatienter, och ibland kunde brusa upp. En gång hade han också gett sig på en medpatient med våld. Detta, påpekade Jacobowsky, var dock först efter provokation, sedan den andre patienten, ”en retfull, intrikat och bråkig imbecill, uppträtt utmanande mot patienten och tilldelat honom det första slaget”. Jacobowsky noterade också att Bertil K. hjälpt medpatienter att smuggla ut brev, men bedömde detta som ”relativt oskyldiga tilltag”. Bertil K. hade alltså inte visat upp några ”påtagliga tecken på beräkning, ouppriktighet eller opålitlighet”. Sammanfattningsvis menade Jacobowsky att om man enbart skulle se till Bertil K:s uppträdande och vardagliga tillstånd under de gångna tre årens sjukhusvistelse, skulle han ”utan varje tvekan” kunna förklaras vara utan behov av fortsatt vård på sinnessjukhus.

Bertil K:s beteende före hans begångna brott beskrevs inte heller i särskilt dramatiska termer. Jacobowsky konstaterade att andra beskrivit hans lynne som stabilt och jämnt, om än något tungt och dystert. Det mest negativa som sagts om honom var att han var inbunden, förtegen och egocentrisk, att han ibland visat svåra lynneshandlingar mot sin mor samt att han en gång i tioårsåldern påträffats desorienterad i närheten av sitt hem.

Jacobowsky medgav att det inte gick att bortse från att patienten hade begått ett fruktansvärt brott, ”i ett psykiskt undantagstillstånd, om vars psykopatologiska art någon full klarhet icke vunnits”. Det var dock, menade han, hur som helst tydligt att det sjukliga sinness tillståndet utvecklats under en extremt påfrestande period i patientens liv. Att han knappast någonsin visat uttryck för abnormitet i övrigt tydde enligt Jacobowsky på att risken för återfall borde vara obetydlig, så länge patienten levde i en miljö utan svårare påfrestningar och konflikter.

Då även de yttre förhållandena var väl ordnade – Bertil K. hade via katolska kyrkan kommit i kontakt med en (protestantisk) man som erbjudit honom bostad, kost och arbete i Uppsala och åtagit sig tillsynen över honom – tyckte sig Jacobowsky kunna tillstyrka försöksutskrivning, på villkor att Bertil K. inte besökte Stockholm. Detta skulle nämligen kunna oroa den mördade hustruns efterlevande anhöriga, som ”alltjämt lida av nervösa följder efter det slag som drabbat dem”.⁶⁹

---

69. Ibid.

PRÖVAT JÄMNMOD

Bertil K. blev försöksutskrivnen. Under de följande åren rekommenderade Jacobowsky gång på gång att försöksutskrivningen skulle förlängas, då Bertil K. uppförde sig utan anmärkningar.

I december 1937 begärde Jacobowsky ändrade försöksutskrivningsvillkor, dock inte på grund av att Bertil K. misskött sig utan för att hans arbetsgivare, tillika övervakare, hade betett sig olämpligt – han hade utnyttjat Bertil K. genom att låta honom arbeta för lägre ersättning än de andra arbetarna i företaget – och för att indiskret sjukvårdspersonal hade låtit sprida rykten om Bertil K:s historia så att den blivit känd i staden. Med hänvisning till att det vore nyttigt för Bertil K:s psykiska hälsa med miljöombyte föreslog Jacobowsky att han skulle få tillåtelse att flytta från Uppsala till Malmö, där han blivit erbjuden ett alternativt jobb, om han kunde få lämplig övervakning där. Jacobowsky tyckte också att Bertil K. kunde beviljas kortvarigt tillstånd att besöka Stockholm för att besöka sina anhörigas gravar.⁷⁰

Nämnden gick med på besök i Stockholm i sällskap av person som godkända av Jacobowsky; ville Bertil K. jobba på annan ort skulle dock mer konkret förslag om arbete och tillsyn skickas till nämnden för prövning.⁷¹

I juni 1939, efter tre års försöksutskrivning, konstaterade Jacobowsky att Bertil K. hela tiden visat sig lugn och jämnmodig, ”utan några som helst psykotiska eller utifrån vid samtal psykopatiska drag”, och det trots en del ganska svåra yttre motgångar. Bertil K. hade även fortsatt upplevt sig utnyttjad av sin arbetsgivare i Uppsala. Efter långa men misslyckade förhandlingar (om vilka Bertil K. ”lojalt” hållit sin läkare ständigt informerad) hade han nu dock slutligen sökt och fått ett nytt arbete, och Jacobowsky själv hade övertagit rollen som övervakare.

Jacobowsky underströk att Bertil K. trots alla besvärligheter hade fortsatt vara ”anmärkningsvärt lugn och visat en utomordentlig förmåga att se sakligt och affektfritt på situationen”. Lugn och affektfrihet tolkades här inte alls som tecken på en underliggande psykopati; tvärtom tog Jacobowsky detta som tecken på att Bertil K. nu befann sig ”i ett tillstånd av – såvitt [Jacobowsky kunde] bedöma det – full psykisk hälsa”. Möjligen med undantag för hans i Jacobowskys ögon märkliga dragning till katolicismen, som han nu konverterat till. Jacobowsky var nu beredd att utan tvekan tillstyrka definitiv utskrivning av Bertil K., även om han rent for-

---

70. Brev från Jacobowsky till SSN 6 dec. 1937. Akt med dnr 2200/39, EI vol. 38, SSNA, MSA, RA.

71. Beslut av SSN 14 dec. 1937. Akt med dnr 2200/39, EI vol. 38, SSNA, MSA, RA.

mellt tyckte att det kunde vara lämpligt att först demonstrera patienten personligen inför Sinnessjuknämnden, lämpligtvis till hösten.⁷²

I mitten av september skrev Jacobowsky först och bad om försöksutskrivning på oförändrade villkor i ytterligare ett år. Några dagar därefter skickades emellertid en ”P.M. för demonstration” från Ulleråker till Sinnessjuknämnden. Denna promemoria bekräftade närmast ordagrant Jacobowskys tidigare bedömningar av Bertil K. och rekommenderade snar utskrivning.⁷³ Sinnessjuknämnden beslöt om fortsatt försöksutskrivning.⁷⁴

På annandag jul 1939 skrev Bertil K. själv, som ditintills hållit sig väldigt passiv i förhandlingarna, för andra gången till Sinnessjuknämnden – denna gång för att begära definitiv utskrivning. I det brev där Bertil K. 1936 själv begärde försöksutskrivning angav han inte några andra argument för detta än att han blivit erbjuden bostad och arbete. Inte heller i detta andra brev framhöll han sitt eget psykiska hälsotillstånd i argumentationen. Som anledning till sin begäran angav han i stället bristen på sjukvårdare i finska armén och sin egen önskan att gå ut som frivillig i det som senare blev känt som finska vinterkriget. ”Då jag är fullt utbildad sjukvårdare (Svea Fångkår), och sådana ju ej finnas i tillräcklig mängd i Finska armén, känner jag mig”, skrev han, ”manad till ett sådant steg”.⁷⁵

Jacobowsky tillstyrkte begäran om utskrivning, som han och Bertil K. skrivit i samråd, och det oavsett om Bertil K. blev antagen som frivillig eller ej, med argumentet att Bertil K. dels ”varit fullt frisk” under flera års tid trots stora yttre motgångar, dels visat sig högst kapabel att försörja sig själv både som anställd och som egen företagare i snickeribranschen.⁷⁶

Med andra ord: Jacobowsky uttryckte sig verkligen som om han, i skarp kontrast till Olof Kinberg, betraktade Bertil K. som fullt frisk. Han gjorde dock ingen stor sak av den potentiellt kontroversiella frågan om patientens konstitutionella hälsa, och Bertil K. själv nämnde inte överhuvudtaget sitt hälsotillstånd. Tonvikten lades i stället på att Bertil K. skött sig fläckfritt under den flera år långa försöksutskrivningen, att han klarat

72. Brev från Jacobowsky till SSN 6 juni 1939. Akt med dnr 2200/39, EI vol. 38, SSNA, MSA, RA.

73. Se brev från Jacobowsky till SSN 14 sep. 1939, ”P.M. för demonstration” inkommet till SSN 19 sep. 1939. Oklart om det är Jacobowsky själv som skrivit denna PM i tredje person, eller om det är SSN som sammanfattat i samband med besök på Ulleråker. Hur själva demonstrationen gått till framgår inte av de dokument som bevarats i akten. Akt med dnr 2200/39, EI vol. 38, SSNA, MSA, RA.

74. Beslut av SSN 25 sep. 1939. Akt med dnr 2200/39, EI vol. 38, SSNA, MSA, RA.

75. Bertil K. skrev om den pågående konfrontationen som ”Finsk-Ryska kriget”. Brev från Bertil K. till SSN 26 dec. 1939. Akt med dnr 2200/39, EI vol. 38, SSNA, MSA, RA.

76. Utlåtande från Jacobowsky till SSN 3 jan. 1939. Akt med dnr 2200/39, EI vol. 38, SSNA, MSA, RA.

att hålla sig lugn under press och att han visat att han i frihet kunde bidra till produktionen i stället för att ligga samhället till last.⁷⁷ Den 22 januari 1940 skrevs Bertil K. definitivt ut från sinnessjukvården.⁷⁸ I journalen angavs att han skrivits ut som ”återställd”.⁷⁹

Begreppet ”återställd” förekom även i andra journaler och statistik om psykopater. Men det betydde inte att läkare och myndigheter ansåg att psykopater kunde bli normala i någon mer grundläggande mening, än mindre att de kunde ”friskna till” – de sågs ju inte som egentligt sjuka. Här kan noteras att den offentliga statistiken fram till 1930 faktiskt listade ett antal psykopater under rubriken ”tillfrisknade patienter”. I praktiken lär dock detta ha betecknat utskrivningar snarare än friskförklaringar – även patienter med exempelvis senil demens och permanenta hjärnskador listades som ”tillfrisknade” i dessa tabeller. Från 1931 talade statistiken allmänt om ”återställda” i stället för tillfrisknade.⁸⁰ Undantag fanns förvisso, eller åtminstone gränsfall. På utsidan av sjukhusjournalen för en kvinna i trettioårsåldern som togs in på S:ta Maria sjukhus i Helsingborg 1936, efter upprepade försök att tända eld på fastigheten hon bodde i, noterades efter den definitiva utskrivningen sex år senare att hon skrivits ut som ”frisk”. Inne i journalen finns emellertid ingenting som visar på att hon blivit definitivt friskförklarad. Hon var dessutom fortsatt kopplad till hjälpverksamheten och hindrad från att inneha skjutvapen.⁸¹

KÄNSLOUTTRYCKENS BETYDELSE

Dessa två fall visar att det till och med i fall med patienter som begått de mest brutala våldsdåd efter en viss tid kunde öppnas upp förhandlingsutrymmen, på villkor att patienterna lyckades hålla sina känslouttryck i

---

77. Brev från Jabobowsky till SSN 3 jan. 1940 (feldaterat till 1939). Akt med dnr 2200/39, EI vol. 38, SSNA, MSA, RA.

78. Försättsblad till akt med dnr 2200/39, EI vol. 38, SSNA, MSA, RA.

79. Bertil K:s journal från Ulleråker, ULA, försättsblad och daganteckningar. Här angavs datum för utskrivning till 23 jan.

80. 1924, det första året diagnosen togs med i statistiken, listades 11 patienter med ”Abnorm personlighet *Psychopathia*” bland totalt 666 tillfrisknade. Motsvarande siffror för åren 1930 och 1939 var 44 av totalt 1062 ”tillfrisknade”, respektive 163 av 1935 ”återställda”. Jfr tab. 5. ”Översikt av de å offentliga, självständiga anstalter för sinnessjuka under år 1924 tillfrisknade”, SOS, Hälso- och sjukvård: Sinnessjukvården i riket år 1924, s 16; Sinnessjukvården i riket år 1930, s. 20; Sinnessjukvården i riket år 1939, s. 24.

81. Meddelande från Inez Ohlsson, tf. överläkare på avd K., S:ta Maria sjukhus, till länsstyrelsen i patientens hemlän, 11 maj 1943, om att patienten inte borde betros innehav av skjutvapen, med hänvisning till hjälpverksamheten. Patientjournal för kvinna f. 1908, från S:ta Maria sjukhus, Helsingborg, i Regionarkivet Lund.

schack. Men de visar också tydligt på en annan sak: hur känslouttryck i förhandlingsprocessen kring frihet kunde åberopas på två vitt skilda sätt. För det första kunde de, som i fallet Bertil K., åberopas för att bevisa för Sinnessjuknämnden att en patient fått fel diagnos. Det gällde då för patient eller läkare att kunna visa på känslouttryck som indikerade normala känslor hos patienten. För det andra kunde olika känslouttryck – och då företrädesvis behärskade sådana – åberopas för att bevisa att personen i fråga erövrat en förmåga att lägga band på sina känslor, alternativt på de handlingar som kunde bli konsekvensen av känslolöshet.

Men talet om behärskning betydde inte heller här att läkarna såg det som möjligt för psykopater att tillfriskna, återhämta sig eller överhuvudtaget komma ifrån sin grundläggande abnormitet. Psykopati antogs inte röra sig om ett steg i utvecklingen, utan om en mognadsprocess som avstannat. Däremot kunde läkare mycket väl bedöma patienter som kapabla att ”mogna” i den meningen att de kunde lära sig att hålla sina symptom under kontroll. I utskrivningsförhandlingarna handlade det dessutom i första hand om farlighet, och därmed om känslouttryck snarare än underliggande känslor.